

5 / 2009 / 48 Kč, 2,5 €

naše příroda

Sova pálená

Fotografování jeřábů popelavých
Zlatooký klenot | Křivé jezero

Sova pálená

Text: Karel Poprach

Sovy jsou odpradáвна spjaty s životem člověka. Jejich zobrazení nacházíme na rodových erbech, starých uměleckých dílech, ve znacích měst. Na přítomnost sov u nás upozorňují místní názvy jako Sovinec (Eulenburg), Výřít kámen (Uhustein), Kalousov, Vejroviny, Výrava apod. Sovy se objevují často již mezi nejranějšími prehistorickými kresbami zvířat...

Sovy to ovšem neměly vždy jednoduché. Z minulých stoletích jsou dokumentovány případy, kdy sovy byly přibíjeny na vrata hospodářských dvorů na ochranu před bleskem, krupobitím nebo jako po-

žehnání pro dobytek. Toto počínání má svůj základ již v antice. Až později člověk pochopil, jak mu mohou být sovy užitečné a začal jejich výskyt záměrně podporovat, o čemž svědčí tzv. „soví okénka“ ve štítech stodol mnoha států Evropy. Oblibu mezi rolníky si získává sova pálená, neboť loví hlodavce ve stodolách a na polích.

Sovu pálenou poznáme podle výrazného závoje srdčitého tvaru kolem obličeje, velkých černých očí a charakteristického zbarvení. Spodní strana těla je bílá až žlutohnědá s tmavým skvrněním, svrchní strana tmavá – břidlicově černá s jemným bílým skvrněním.

Sova pálená má v různých jazycích různá jména. Nejčastěji je její jméno odvozeno od místa výskytu, např. norský se sova pálená řekne Tårnugle (v překladu „věžní sova“) nebo anglicky Barn Owl (v překladu „stodolní sova“). V některých jazycích název sovy pálené upozorňuje na zvláštnosti v jejím vzhledu. Přítomnost závoje v obličejové části sovy zdůrazňuje němčina – Schleiereule („sova se závojem“), italština pojmenovala sovu pálenou podle výskytu hmatových drhotně pozměněných per v obličejové části – Barbagianni (v překladu „Janovy vousy“). Latina upozorňuje na

*Pohyblivý srdčitý závoj kolem obličeje umožňuje sově výraznou mimiku.
Foto Karel Poprach*

naše
příroda

Foto Karel Poprach

skvrnitost spodní části těla (název poddruhu *guttata*, kde „*gutta*“ znamená „kapka“), dále v cizích jazycích nalezneme pojmenování sovy podle nočního křiku či tichého letu. Slovensky se sova pálená řekne plamienka driemavá, na základě jejího dřímavého postoje během odpočinku.

*Sova pálená se potuluje většinou do vzdálenosti 100 km.
Foto Jiří Bohdal*

Na světě bylo doposud popsáno 205 druhů sov, zařazených do dvou čeledí. Do čeledi sovovití (*Tytonidae*), kam náleží i sova

pálená, je zařazeno ve dvou podčeledích celkem 16 druhů; ostatních 189 druhů sov náleží do čeledi puštíkovití (*Strigidae*).

Sova pálená je tzv. kosmopolitní druh, obývá všechny světadíly s výjimkou Antarktidy a jiných extrémně chladných nebo velmi teplých oblastí. Vzhledem k širokému rozšíření se nacházejí v jednotlivých regionech poddruhy sovy pálené, které se vzájemně mírně liší velikostí, barvou peří, způsobem života, složením potravy apod.

V současnosti je známo 28 poddruhů, přičemž v Evropě žijí čtyři: *T.a. alba*, *T.a. guttata*, na Sardinii a Korsice *T.a. ernesti* a na Krétě *T.a. erlangeri*.

Sova pálená má dobře vyvinutý sluch a dokáže přesně určit, odkud se ozývá zvuk kořisti, kterou loví v noci za velmi tichého letu nízko nad zemí. Potravu sovy pálené tvoří zejména drobní savci (97%), v malé míře ptáci, obojživelníci a hmyz. Nejoblíbenějším úlovkem sovy pálené je hraboš polní, který pro ni díky své hmotnosti (15–40 g) představuje nejvýživnější zdroj potravy. V menším množství je mezi drobnými savci v sovím jídelníčku zastoupen rejsek obecný, myšice křovinná, myšice lesní a myš domácí.

V minulosti sova pálená obývala dutiny stromů a skal. V posledních staletích se stala druhem otevřené kulturní zemědělské krajiny s tradičními prvky vesnických osad – sakrálními a hospodářskými

objekty. Našla zde nová místa ke hnízdění a také bohatý zdroj potravy. Na území Evropy si sova pálená oblíbila zejména člověkem vytvořené stavby, jako jsou kostelní věže, zemědělské a jiné hospodářské objekty, půdy, hořlouny apod. Kdy však došlo k začlenění sovy pálené do kulturní krajiny, není zřejmé. Její kosterní pozůstatky

*V rozpětí křídel má sova pálená až 90 cm.
Foto Ondřej Prosický*

POTULKY SOVY PÁLENÉ

Sova pálená je stálý i přelétavý pták a má sklon k občasným potulkám (rozptylu). Vzhledem k tomu, že je úzce vázána na lidské stavby (tzv. synantropní způsob života), figuruje již od roku 1917 v seznamu ptáků okroužkovaných v tehdejších českých zemích. Většina sov se rozptyluje na vzdálenost do 100 km – zejména mláďata, ale i některé dospělé sovy.

Přesuny nad 300 km byly zaznamenány pouze u 3,5% z celkového počtu mláďat. Nejvzdálenější dolet „naší sovy“ se týká mláděte okroužkované v červnu 1971 v Československu zastiženého v dubnu 1974 v Rusku (Kaluga). Sova během tří let urazila vzdálenost 1 562 km. Z výsledků kroužkování rovněž vyplývá, že sovy pálené okroužkované na území ČR byly zastiženy na území dalších 11 států: Bulharska, Chorvatska, Litvy, Maďarska, Německa, Polska, Rakouska, Ruska, Slovenska, Slovinska a Srbska. V ČR byly naopak zjištěny sovy okroužkované na území 5 států: Holandska, Maďarska, Německa, Rakouska a Švýcarska, nejčastější zálety na naše území jsou z Německa.

se nacházely již v raně středověkých ruinách staveb. V souvislosti s kácením lesů a urbanizací krajiny lze předpokládat, že se tak stalo v průběhu 8.–12. století.

V České republice se v období let 1940–1997 nacházely 2/3 hnízd v sakrálních objektech a přes 20% hnízd na zemědělských farmách, statcích a ve stodolách. Zbylá hnízda měly sovy pálené v zámcích, hradech a klášterech a dále ve zděných trafostanicích, holubnicích, mostních konstrukcích, stromech, ve zdech a na skalách. V období let 1998–2007 u nás dochází k významnému posunu ve využívání hnízdišť sovou pálenou, neboť na kostelech a kaplích jsme zaznamenali mnohem méně hnízd – pouze necelých 7% párů; oproti tomu na zemědělských farmách a ve stodolách, většinou v instalovaných bud-

kách, hnízdila většina párů sovy pálené (92%).

Sova pálená obsazuje hnízdiště v průběhu ledna, kdy v závislosti na klimatických podmínkách – množství sněhu a venkovní teplotě – začínají námluvy. Jako první přilétají na hnízdiště samci. V období toku se sova pálená ozývá nápadným teritoriálním hlasem, který lze nejlépe popsat jako táhlý chvějivý vrískot, který ke konci nabývá na intenzitě a je náhle ukončen. Ozývají se tak obě pohlaví. Tento hlas je možno slyšet nejčastěji v prvních měsících roku, kdy ptáci v páru létají nad lovištěm v blízkosti budoucího hnízda. Hlas samce je poněkud vyšší než hlas samice, má výrazněji hráškovité zabarvení a lze jej nejlépe transkribovat jako „šrrrrríííííí“. Vydává ho většinou za letu, případně z vyvýšeného místa, ve snaze přilákat partnerku. Zmíněný typ hlasu trvá většinou asi dvě sekundy, je opakován vícekrát po sobě a je slyšitelný na vzdálenost přesahující jeden kilometr.

Sova pálená si vlastní hnízdo nestaví, samice snáší vejce do staré vývržkové drti nebo do vrstvy rozdrolené omítkové suti, prachu, příp. do sena nebo slámy. Během pobytu na hnízdě, ještě před snesením vajec, si samice vytváří „podestýlku“ i z vlastních vývržků. Počátek hnízdění je významně ovlivňován dostatkem potravy v krajině, závisí i na klimatických podmínkách jako je sněhová pokrývka, teplota či úhrn srážek. Většina párů začíná hnízdit koncem března a v průběhu dubna, vzácněji začínají některé páry hnízdit již koncem února nebo naopak až v červnu. V případě nedostatku potravy se sovy na hnízdišti mohou vyskytovat, ale nehnízdí.

*Mládě staré 39 dní je pokryto druhým prachovým peřím, které je již od stáří 20 dní postupně nahrazováno obrysovým (krycím) peřím.
Foto Karel Poprach*

Již po narození jsou mláďata pokryta prvním prachovým peřím (tzv. neoptile), na snímku je mláďe staré dva dny. ▲

▼ U plně opeřených mláďat jsou patrné zbytky druhého prachového peří (mezoptile). Obě foto Karel Poprach

HNÍZDNÍ BUDKY PRO SOVY

Jedna z aktivních možností pomoci sově pálené je instalace prostorných a proti predaci zabezpečených hnízdních budek. Vhodné rozměry jsou (100 d x 45 š x 45 v), vletový otvor 15 x 15 cm, v interiéru budky je zhotovena stínící přepážka. Velmi důležitou součástí budky je ochrana (oplechování) vletového otvoru po celém jeho obvodu, který budku zabezpečí před predátorem (kunou skalní). Budku připevníme na různé typy konstrukcí, v horní části zemědělského objektu. Fotodokumentaci budek je možno shlédnout na webové adrese www.tytoos.eu.

Na kostelech a kaplích sova hnízdí ve většině případů ve věžích a s oblibou se usadí také v makovici věže. Jelikož jsou nyní kostelní věže z větší části uzavřeny proti vstupu opeřenců, je vhodné nainstalovat budku uvnitř věže u zdi, aby byl přístupový otvor do budky z vnější strany věže a nedocházelo k průniku sov a dalších ptáků do interiéru věže.

Jejich přítomnost prozradí čerstvé vývržky či trus.

Samec již v předjaří intenzivně loví potravu a přináší ji na hnízdiště v počtu několikanásobně vyšším, než jsou oba ptáci schopni zkonzumovat. Poblíž hnízda nebo přímo na hnízdě lze pak nalézt několik desítek ulove-

ných jedinců kořisti, zejména hraboše polního. Samice reaguje na takto příznivou potravní situaci časnější snůškou s vyšším počtem vajec. Přetrvává-li dostatek potravy do letního období nebo se postupně zvyšuje, zahnízdí pár podruhé v roce. Potom samice snáší vejce koncem července nebo během srpna. Občas se stává, že na hnízdě se nachází současně dospívající mláďata z prvního hnízdění krmená samcem, přičemž samice, rovněž krmená samcem, zahřívá druhou snůšku. První a druhé hnízdění může také probíhat ve dvou odlišných hnízdech. Mláďata z druhých hnízd rodiče vyvádějí až v říjnu či listopadu, vzácněji i v průběhu prosince. Ve druhých hnízdech sova pálená snáší obvykle vyšší počet vajec (7–10) a vyvádí více mláďat, než je tomu v prvním hnízdění, což je důsledkem zvýšené

Foto Karel Poprach

potravní nabídky (hraboše polního) v létě a na podzim.

Při žadonění o potravu se mláďata ozývají opakovaným syčením, jehož délka kolísá a které je na hnízdě s odrostlými mláďaty možno slyšet po většinu noci. Samice se ozývá rovněž syčením v přítomnosti samce, který je tímto zvukem stimulován k lovu kořisti a přinesení potravy. Samice tento typ hlasu používá také jako kontaktní, když jí odpovídá samci prolétajícimu v blízkosti hnízdiště během inkubace. Později v sezoně jí samice přivolává velká mláďata zpět na hnízdo k přinesené potravě nebo jí láká mláďata z hnízda k samostatnému lovu kořisti. Komunikační hlasy používají sovy pálené rovněž k navázání a udržování kontaktu

mezi sebou a k rozpoznávání partnera, např. rychlé cvrčení značí úzkost a varování.

Pomocí metody kroužkování můžeme zjistit mnoho informací o způsobu života sovy, jejímu pohybu, ale i úhynech. Více než třetina mláďat z prvního vrhu uhynie do půl roku po okroužkování, u mláďat z druhého vrhu jsou to téměř 2/3 z celkového počtu. První polovina roku života mláďat je kritická, a to zejména pro mláďata z druhého hnízdění, která vylétají krátce před zimou nebo počátkem zimy. V Evropě se úmrtnost sovy pálené v prvním roce života pohybuje mezi 62–72%, meziročně však kolísá. Nejvyššího stáří se v Česku prokazatelně dožilo

*Soví rodinka uloví až 100 myší za měsíc, pokud je „plodný“ rok.
Foto Karel Poprach*

mládě, které jsem kroužkoval v roce 2000 u Uherského Hradiště a které bylo v roce 2007 kontrolováno jako hnízdící samice na Pardubicku (stáří 7 let a 24 dní).

V průběhu 50. a 60. let 20. století u nás nastaly významné změny v krajině zemědělského venkova a ve způsobu jejího využívání. Docházelo ke slučování bloků orné půdy, ubývaly louky a mizela rozptýlená a zapojená zeleň v krajině. Tyto negativní změny se také odrazily ve vesnické a sedlácké architektuře, ve způsobu hospodaření a využívání zemědělských objektů. Zanikaly tedy biotopy, kde sova pálená nacházela dostatek alternativních zdrojů potravy v letech nízké populační hustoty hraboše polního, součas-

*Nejvýznamnější složku
potravy sovy pálené
tvoří hraboš polní.
Foto Karel Poprach*

ně ubývaly tradiční hnízdní možnosti. Koncem 20. století zanikaly také hnízdiště na církevních objektech v důsledku uzavírání kostelních věží proti zdivočelé populaci domácích holubů. Uvedené negativní faktory pro sovu pálenou byly dále umocněny nárůstem početnosti kuny skalní – jednoho z predátorů sovy pálené.

Nelze opomenout negativní vliv stále vzrůstajícího autoprovozu, neboť zejména mladé a nezkušené sovy po vyvedení z hnízda hynou na silnicích. Statistiky v Evropě, včetně naší země, uvádějí mortalitu sovy pálené v důsledku střetů s automobily až ve výši 74% z její celkové mortality. Je však nutno poznamenat, že sražené sovy na silnicích jsou nápadné a dobře nalezitelné, zastoupení tohoto faktoru může být tedy mírně nadhodnoceno.

Nebezpečím pro sovy na zemědělských farmách jsou různé typy technických nástrah, kde sovy a jiné druhy ptáků mohou utonout v nádržích s melasou nebo uvíznout s následným vyhladověním ve vertikálně stojícím potrubí vzduchotechniky. Dále je třeba zmínit chemizaci v krajině s možností sekundární otravy po deratizaci (nyní zejména v zemědělských objektech), střety s železniční soupravou, uvěznění v budovách a jiných objektech, vyrušování na hnízdišti. Většina zmíněných negativních faktorů jsou antropického původu, tedy zapříčiněné člověkem.

Na úhynu sovy pálené se podílejí i klimatické vlivy. K vysokým úhynům sov dochází zejména během tuhých a sněžných zim, neboť sova pálená má na rozdíl od jiných druhů sov nedostatečně vyvinutou schopnost hromadit zásobní tuk. Peří sovy pálené má rovněž nižší izolační schopnosti, než

Foto Jiří Bohdal

je tomu u ostatních druhů sov. Nejvyšší ztráty vznikají v době, kdy během tuhé zimy dojde ke zhroucení populace hraboše polního a obecně k nedostatku potravy.

Závěrem je možno říci, že populaci sovy pálené ovlivňuje celý soubor negativních faktorů, které spolu souvisí, může docházet i k jejich kumulaci. Vzhledem k úzké a dlouhodobě trvalé vazbě sovy pálené na zemědělskou krajinu a tradiční urbánní prvky a vzhledem k výše uvedeným okolnostem došlo v ČR a dalších zemích k výraznému snížení početnosti sovy pálené, přičemž tento druh vymizel i z některých rozsáhlých oblastí, kde dříve pravidelně hnízdil. U nás početnost hnízdicích párů významně kolísá v závislosti na gradacích hraboše polního, a to od 150 do 450 párů.

V posledních deseti letech bylo v ČR pro sovu pálenou instalováno

velké množství budek (3 400) do různých typů hospodářských objektů na zemědělských farmách. Tyto budky sovy nyní pravidelně obsazují a většina naší populace v nich vyvádí svá mláďata. ■

SOVA PÁLENÁ / TYTO ALBA

Velikost: 33–36 cm

Hmotnost: 0,3–0,45 kg

Délka ocasu: až 13 cm

Rozpětí křídel: 90 cm

Snáší: 2–13 vajec

Dožívá se: výjimečně až 21 let, průměrný věk uhynulých jedinců u nás 368 dní

Zvláště chráněný, silně ohrožený druh

Výskyt: ■ zejména nížiny, řídké pahorkatiny

